

УДК 343.97«192»(477.54)

О. В. Чернуха

Харківський національний медичний університет

БОРОТЬБА МІЛІЦІЇ З РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ САМОГОНОВАРІННЯ НА ХАРКІВЩИНІ У РОКИ НЕПУ

У статті автор розглядає основні заходи профілактичного та оперативного характеру, вживані харківською міліцією задля протидії розповсюдженню на Харківщині самогоноваріння в умовах здійснення нової економічної політики. Певні успіхи у боротьбі з цим явищем мали місце, однак системної протидії самогоноварінню досягти не вдалося. Це пояснюється цілим комплексом факторів: в умовах «ножиць цін» з метою підвищення прибутковості свого господарства, селяни переробляли зерно на самогон; відсутність можливості культурного проведення дозволяла для більшості населення тощо.

Ключові слова: самогоноваріння, алкоголізм, злочинність, міліція, неп.

В статье автор рассматривает основные меры профилактического и оперативного характера, применяемые харьковской милицией для противодействия распространению на Харьковщине самогоноварения в условиях осуществления новой экономической политики. Определенные успехи в борьбе с этим явлением имели место, однако системного противодействия самогоноварению достичь не удалось. Это объясняется целым комплексом факторов: в условиях «ножищ цен» с целью повышения прибыльности своих хозяйств, крестьяне перерабатывали зерно в самогон; отсутствие возможности культурного проведения досуга для большей части населения и др.

Ключевые слова: самогоноварение, алкоголизм, преступность, милиция, нэп.

The article focuses on the key measures of preventive and operative nature which were used by Kharkiv police to prevent the spreading of hooch making in Kharkiv region during the period of the New Economic Policy. Some progress in the fight against this phenomenon was made, but the system of hooch making was not broken. A number of factors didn't permit to stop the hooch making: to improve the profitability of their farms farmers processed grain brew, lack of cultural opportunities of entertainment for most people and so on.

Keywords: hooch, alcoholism, crime, police, NEP.

Значних зусиль протягом 1920-х рр. харківська міліція докладала у справі боротьби із самогоноварінням та пияцтвом. Нелегальне виготовлення і збут алкогольних напоїв, пияцтво мали безпосередній вплив на криміногенну ситуацію в регіоні. Чималий відсоток хуліганських дій, грабунків, розбоїв вчинявся особами, що перебували в стані алкогольного сп'яніння. Іншим негативним наслідком розповсюдження практики самогоноваріння було те, що в його процесі витрачалися хліб, картопля, буряки, цукор – продукти, яких, особливо в голодні 1921–1922 рр., дуже не вистачало державі. Крім того, через нелегальний збут самогону значні грошові суми не потрапляли до державного бюджету.

Стан дослідження проблеми в історіографії характеризується недостатньою кількістю робіт, присвячених регіональним особливостям боротьби з самогоноварінням у період непу. Як правило, цього питання побіжно торкалися автори узагальнювальних робіт з історії правоохоронних органів [2; 4]. Лише останніми роками почали з'являтися роботи, у яких дослідники намагалися проаналізувати стан боротьби з самогоноварінням із урахуванням регіональної специфіки [6; 7]. Проте тотожних робіт подібного характеру, присвячених Харківщині, на сьогодні бракує.

Метою дослідження є спроба визначення основних заходів профілактичного та оперативного характеру, яких уживала міліція Харківщини задля протидії розповсюдженню в регіоні самогоноваріння в умовах здійснення нової економічної політики.

У наказі по Харківській губміліції від 28 лютого 1921 р. зазначалося, що самогоноваріння як у самому місті, так і в повітах, неуклібно зростає, що міліція і народні суди припустилися суттєвих помилок у боротьбі з цим злом, занадто лояльно ставлячись до виробників і розповсюджувачів «зеленого змія». Начальникам міліції та розшуку наполегливо рекомендувалося, якщо затримані особи вже неодноразово притягувалися до відповідальності за виготовлення і продаж самогону, зазначати це у протоколах. Народні суди отримували підставу для винесення більш серйозного покарання для порушників. Справи тих, хто систематично цим займався, треба було передавати на розгляд ревтрибуналів [10, ф.-Р. 563, оп. 1, спр. 38-а, арк. 14]. Поява у 1922 р. дозволу на вільну торгівлю вином спричинила в місті спалах торгівлі самогоном, сурогатними алкогольними напоями, тощо. Керівництво губміськміліції почало вимагати від своїх підлеглих активізації боротьби з самогоноварінням. Міліціонери повинні були затримувати громадян, що перебували у стані алкогольного сп'яніння, а власників закладів, де останні перебували в такому стані, притягати до адміністративної відповідальності. У зоні підвищеної уваги опинилися міські околиці та приміські селища – Іванівка, Журавлівка, Петінка, Рашкіна Дача, Холодна Гора тощо. Саме ці місцевості знаходилися серед «передовиків виробництва» [8, 1922. – 21 жовтня].

Безпосередньо в місті найважчими в цьому сенсі вважалися райони Основи, залізничного вокзалу «Левада» та Кінного ринку. Зокрема, у районі Левади влітку–восени 1922 р. діяло понад десять так званих «ресторанів», паштетних, лавок, які займалися виключно продажем спиртних напоїв та одеколону [10, ф.-Р. 563, оп. 1, спр. 50, арк. 458]. Дієві заходи щодо припинення їх діяльності розпочалися лише з листопада, що дозволяє припустити свідоме ігнорування міліцією цих точок внаслідок змови з їх власниками. Так, улітку 1923 р. харківський губнарсуд розглядав справу громадянина І. Сметаніна, який виконував обов'язки райнаглядача у 5-му районі. Під час слідства було з'ясовано, що Сметанін, виявивши на своїй ділянці чотири точки самогоноваріння, упродовж листопада 1922 – липня 1923 рр. систематично отримував хабарі в грошовій формі від самогонників і не мав на меті ліквідації цих точок. Суд повністю визнав провину райнаглядача, обравши мірою покарання позбавлення волі терміном на 5 років з конфіскацією майна [10, ф.-Р. 563, оп. 1, спр. 305-а, арк. 267-268]. Цікаво, що власне самогонники отримали від 1 до 3 років ув'язнення. Отже, співробітництво з кримінальними особами представників органів влади, зокрема правоохоронних, кваліфікувалося як більш небезпечний злочин. Характерним прикладом діяльності міліції у цьому напрямі є звіт начальника 3-го підрайону, де зазначалося, що за перші два тижні листопада 1922 р. під час облав та розшуків було затримано 6 громадян, які займалися самогоноварінням; у них вилучено 27 пляшок самогону, 5 бочок із закваскою, 3 самогонних апарати [10, ф.-Р. 563, оп. 1, спр. 49, арк. 153]. Звіти такого змісту щомісяця надходили до начальника губміліції з усіх підрайонів.

Нерідко в боротьбі міліції із самогоноварінням допомагала й громадськість. Наприкінці листопада 1922 р., за повідомленням співробітника редакції газети «Пролетар», було викрито точку виробництва і збуту самогону в помешканні громадянки Фролової – «Фролихи», – яка займалася цією справою, ще з 1919 р. [10, ф.-Р. 563, оп. 1, спр. 50, арк. 353].

Міліція боролася не тільки проти самогоноваріння, але і з його безпосереднім наслідком – пияцтвом. У наказі начальника харківської губміськміліції від 11 травня 1923 року було чітко сформульовано основні адміністративні заходи боротьби з пияцтвом: карати всі прояви публічного пияцтва і пов'язані з цим безчинства, а саме – запобігати появі нетверезих громадян у громадських місцях та на вулицях; не дозволяти розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях та в кафе й ресторанах, які не мають ліцензії на продаж спиртних напоїв; переслідувати розпивання будь-де самогону та інших сурогатних спиртних напоїв. Крім того, у документі сказано, що найбільшої ефективності цих заходів можна досягти за умови поєднання каральних та профілактичних заходів, серед яких провідне місце відводилося організації лекцій на тему «Пияцтво – суспільне зло» та проведенню агітаційно-показових судів [10, ф.-Р. 563, оп. 1, спр. 305-а, арк. 51].

За 9 місяців 1923-1924 років харківською міліцією було проведено 13388 обшуків, ліквідовано 1935 осередків самогоноваріння з метою збуту, 4437 – без такого наміру. Виявлено 1570 випадків зберігання самогону й спиртних напоїв для продажу і 3673 – «для себе». Конфісковано 3756 самогонних апаратів, затримано 2911 самогонників, стягнуто штрафів на 54790 рублів [5, с. 30].

Постанова Раднаркому УСРР від 30 листопада 1923 р. передбачала 75 % штрафних сум, стягнених за виготовлення, зберігання або продаж самогону, у разі розкриття злочину правоохоронцем, відраховувати на користь міліції. Коли такий злочин розкривали за допомогою громадян, то міліція отримувала 50 % від розміру штрафної суми, громадяни – 25 %, і ще чверть суми штрафу обов'язково надходила до місцевого бюджету виконкому [1, с. 35]. Проте Харківське губернське управління міліції регулярно отримувало інформацію з місць про недотримання органами місцевої влади постанови РНК і переведення штрафів у повному обсязі до місцевих бюджетів, тоді як міліція не отримувала призначених їй сум [10, ф.-Р. 563, оп. 1, спр. 167, арк. 97].

Такий перерозподіл змушував міліціонерів приховувати частину грошей, отриманих внаслідок стягнення штрафів за самогоніваріння. Наприклад, у січні – лютому 1924 року до Харківського виконкому надійшло лише 43 % коштів від загальної суми штрафів. Треба сказати, що це був ще далеко не найгірший показник у республіці. Наприклад, у Волинській та Чернігівській губерніях він відповідно становив 18 % і 13 % [10, ф.-Р. 563, оп. 2, спр. 15, арк. 163]. Це змусило керівництво виконкомів відповідальніше поставитися до розподілу коштів, отриманих внаслідок стягнення штрафів за самогоніваріння, і перераховувати відповідні суми на потреби управління Харківської губернської міліції, тим самим стимулюючи його подальшу роботу.

Тільки у червні 1924 року губміськмліцією було проведено на Харківщині (за винятком міста) 1351 обшук з метою виявлення осередків самогоніваріння. Їх було виявлено близько 300, у результаті затримано самогонників – 202, піддано покаранню в адміністративному порядку – 901, вилучено самогонних апаратів – 406, самогону, спирту і сурогатів спирту – 62 відра; притягнуто до судової відповідальності 368 громадян; стягнуто штрафів, накладених в адміністративному порядку, майже 10 000 рублів [8, 1924. – 12 серпня; 4, с. 144].

У січні-березні 1925 року міліція Харкова здійснила обшуки у квартирах і будинках 250 мешканців, під час яких було виявлено 45 самогонних апаратів, вилучено 392 пляшки самогону і 73 сулії закваски. За готування «зілля» наклали штрафи на 84 осіб [2, с. 38]. У 1926 р., як повідомляла газета «Пролетар», в будинку громадянки Гілокрилової на вул. Цвинтарній було «виявлено самогонний завод на повному ходу» та вилучено «величезну кількість готового самогону» [9, 1926. – 7 жовтня]. 20 жовтня того ж року міліція 6-го району у квартирі громадянки Нефьодової на 2-му Чоботарському в'їзді виявила «самогонний завод, добре обладнаний і на повному ходу... Вилучено кілька чвертей самогонного спирту» [9, 1926. – 23 жовтня].

Вагому роль у боротьбі із самогоніварінням відігравали так звані «місячники», запроваджені з 1927 р. в умовах розгортання нових кампаній хлібозаготівлі [10, ф.-Р. 564, оп. 4, спр. 42, арк. 78]. Адже через самогоніваріння держава недоотримувала від населення чималу кількість зерна. Під час «місячників» міліція мала не тільки ретельніше виявляти місця виробництва та збуту самогону, але й слідкувати за своєчасною сплатою адміністративних штрафів і перерахуванням отриманих коштів до державної скарбниці.

Під час одного з цих «місячників» у січні 1928 р. особливо відзначилися співробітники Вовчанського району, які вилучили 529 літрів самогону та 67 самогонних апаратів. Втім, у таких районах, як Харківський та Мереф'янський, показники були значно скромнішими – 52 апарати і 6 літрів та 1 апарат і 14 літрів відповідно [10, ф.-Р. 564, оп. 4, спр. 42, арк. 89-91]. У міліцейських звітах того часу очевидну розбіжність між районами прямо пов'язували зі ступенем підготовки та працездатності окремих райміліцій, їх здатністю виконувати свої безпосередні обов'язки. У цьому й полягало ще одне значення таких «місячників» – виявляти найслабкіші у професійному відношенні ланки у структурі правоохоронних органів Харківського округу. Стосовно міліцейського керівництва районів-«аутсайдерів» одразу робили відповідні оргвисновки, внаслідок яких дехто втрачав свої посади. Так, після заміни начальника і заступників у Мереф'янському районі вже за перші два тижні лютого правоохоронці виявили 89 літрів самогону, що у 16,5 рази (!) перевищувало показник січня [10, ф.-Р. 564, оп. 4, спр. 42, арк. 157].

Але, на жаль, державна політика щодо осіб, які займалися самогоніварінням, не була послідовною. До середини 1920-х років діяльність міліції з виявлення фактів шинкарства й вилучення самогону мала «компанійський характер». Дільничні здебільшого добре знали місця

виробництва та збуту самогону на своїх територіях, але, отримавши хабара, запліщували очі на такі правопорушення і починали діяти лише тоді, коли наставав час губернських рейдів проти самогонваріння [3, с. 44]. Саме під час губернських чи окружних перевірок досягали тих показників, про які йшлося вище. Із запровадженням монополії на виробництво алкоголю в 1925 році керівництво харківської міліції посилило контроль за боротьбою із самогонварінням.

У 1926–1928 роках з окружного центру на місця регулярно надходили інструкції щодо інтенсифікації заходів для припинення виробництва та продажу самогону. Від дільничних інспекторів, сільських виконавців вимагали щотижневі звіти про дії на виконання тих інструкцій [10, ф.-Р. 563, оп. 1, спр. 335, арк. 39-42]. Проте стабільно висока кількість справ, що порушувалися за фактами самогонваріння протягом досліджуваного періоду, свідчить про не надто велику ефективність цих заходів. Очевидно, що і наприкінці 1920-х боротьба з самогонварінням залишалась одним з головних напрямів діяльності міліції у сфері охорони громадського порядку. Слід відзначити, що певні успіхи у боротьбі з пияцтвом й алкоголізмом мали місце, однак системної протидії самогонварінню досягти не вдалося. Це пояснюється цілим комплексом факторів.

Заміна продрозкладки продподатком створила передумови для збільшення в селянських господарствах посівних площ для виробництва товарного зерна. Проте монополія держави щодо споживання, а відповідно і закупівлі сільськогосподарської продукції, залишалася. Наслідком цього стала поява ситуації «ножиці цін». Частина селян, сподіваючись підвищити прибутковість власних господарств, вихід з цієї ситуації знайшла у перегонці зерна в самогон. Виробництва самогону дозволяло отримати прибуток у 7-8 разів вищий, ніж у разі здавання такого ж обсягу зернових державним закупівельним органам. До того ж самогон виконував роль «рідкої валюти» і нерідко використовувався для обміну на різні товари як у сільській місцевості, так і в містах. Кожне друге селянське господарство мало самогонний апарат.

Початок державного виробництва горілки не вирішив проблеми заповнення ніші, яка на ринку алкоголю належала самогону, тому що той був значно дешевшим, а інколи й кращої якості. Доступний алкоголь, своєю чергою, був наслідком зростання рівня пияцтва в різних районах губернії, згодом – округу. Заходи боротьби з цим явищем адміністративно-кримінального характеру не мали достатнього ефекту. Це можна було пояснити обмеженими можливостями для культурного проведення дозвілля більшою частиною населення. Із другої половини 1920-х рр. у сфері боротьби з пияцтвом і самогонварінням почала домінувати політика профілактичних дій, регулярно проводилися «місячники», спрямовані на обмеження масштабів самогонваріння. Втім, ці заходи мали лише локальні успіхи. Повністю викоренити це явище протягом періоду непу так і не вдалося.

Література

1. Дейчман Э. Алкоголизм и борьба с ним / Э. Дейчман. – М.; Ленинград : Полипросвет, 1931. – 102 с.
2. Зайцев Б. Харьковская городская милиция в 1920-х гг. / Б. Зайцев, Б. Мигаль // *Universitates*. – 2008. – № 4. – С. 29-41.
3. Історія органів внутрішніх справ. Частина II (XX століття). Навчальні матеріали до спецкурсу / за ред. Л. Зайцева. – Х. : Університет внутрішніх справ, 1999. – 154 с.
4. Коцан І. Міліція Харківщини у 1917-1930 рр.: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. Коцан. – Х.: ХНУВС, 2003. – 190 с.
5. Состояние губернии и работа Харьковского губернского исполкома за 9 месяцев 1923-1924 гг. – Х. : Харьковский губисполком, 1924. – 594 с.
6. Комплеева Л. Ю. Культура потребления алкоголя в средневожской деревне в период нэпа / Л. Ю. Комплеева // *Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского*. – 2012. – № 27. – С. 722-724.
7. Олійник М. П. Самогонваріння та боротьба з ним на Поділлі в роки НЕПу / М. П. Олійник // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – 2013. – Вип. 35. – С. 119-122.
8. *Коммунист. Орган ЦК КП(б)У – Харьков, 1919-1926.*
9. *Пролетарий. Орган Харьковского большевистского комитета*. – Х., 1920-1924. 3 1924 р. – Харьковский пролетарий – Х., 1924-1930.
10. Державний архів Харківської області (ДАХО).